

BESEDA

Kaj je beseda?

BESEDA je dogovorjeno ime česa.	
Ima dogovorjen pomen (ki velja znotraj jezikovne skupnosti).	Ima dogovorjeno tvarno stran (kako pišemo in govorimo).

TVARNA STRAN BESEDE je sestavljena iz glasov ali črk,			
ki jih <u>ne smemo zamenjati</u> z drugimi glasovi/črkami.	ki so v <u>določenem zaporedju</u> .	med katere <u>ne smemo ničesar vriniti</u> in ki jih <u>ne smemo izpustiti</u> .	ki jih <u>izgovarjamo/pišemo strnjeno</u> .

V slovenskem knjižnem jeziku je nekaj besed, ki sestojijo iz 2 ali več strnjenih delov – **večdelne besede**; pišemo jih narazen, čeprav šele skupaj nekaj poimenujejo. Npr. biti zaljubljen, delati napake.

Enodelne glagolske oblike: nedoločnik (priti), sedanjik (pridem), velelnik (pridi)

Dvodelnne glagolske oblike: preteklik (je prišel), prihodnjik (bo prišel), predpreteklik (je bil prišel), pogojnik (bi prišel)

Poimenovalne vloge besed

VLOGA BESED			
	poimenovanje		kazanje
predmetnosti	razmerja v predmetnosti	Sporočevalčevega razmerja do predmetnosti ali do naslovnika **	
predmetnopomenske besede knjiga, brati	slovnične besede na, iz, ko, in	naklonske besede menda, prosim, brr	kazalne besede jaz, moj, tukaj, zdaj

** npr. razodevamo svoje stališče, svojo zavezanost, svoje hotenje, svoje doživljanje ...

Pomen besed

- Beseda ima določen pomen, pomeni kaj konkretnega (npr. stol) ali kaj abstraktnega (npr. upanje).
- Besede z enim pomenom imenujemo enopomenke, besede z večimi pomeni pa večpomenke.
- Prevladujejo večpomenske.
 - o Metaforični prenos je isto poimenovanje na podlagi podobnosti. Npr. miš.
 - o Metonimični prenos je isto poimenovanje na podlagi povezanosti. Npr. šola (kot ustanova ali kot pouk).
- Na kateri dejanski pomen večpomenske besede mislimo, se ugotovi iz sobesedila.
- Strokovne besede imajo en sam pomen.
- Besede z enako tvarno stranjo (enako se izgovarjajo ali pišejo), ne poimenujejo pa podobne predmetnosti: enakozvočnice (homonimi):
 - o Enakoglasnice: izgovarjamo enako, pišemo drugače.
 - o Enakopisnice: pišemo enako, izgovarjamo različno.

- Blizuzvočnice (paronimi) so besede, ki imajo zelo podobno tvarno stran (zvenijo podobno); npr. trenerka – trenirka.

	ENAKOZVOČNICE	BLIZUZVOČNICE
POMEN	različen	različen
TVARNA STRAN	enaka	podobna

Pomenska razmerja med besedami

- 1) **SOPOMENKE** (*sinonimi*): besede, ki imajo enak ali zelo podoben pomen. Imajo različno slogovno vrednost:
 - **Nezaznamovane** (nevtralne): lahko jih uporabljamo v vseh okoliščinah.
 - **Zaznamovanje**: lahko jih uporabljamo le v določenih okoliščinah ali kot posebni učinek (damo v narekovaje).
Včasih iste predmetnosti ne poimenujemo s sopomensko besedo, temveč s sopomensko besedno zvezo.
- 2) **PROTIPOMENKE** (*antonimi*): besede z nasprotnim pomenom. Nasprotni pomen lahko izrazimo:
 - S posebno besedo (npr. prijazen – osoren).
 - Tako, da izhodiščni besedi dodamo predpono ne-.
- 3) **PODPOMENKE** (*hiponimi*) in **NADPOMENKE** (*hipernimi*): podpomenke so besede z ožjim pomenom, nadpomenke pa s širšim pomenom.
Nadpomenke pogosto uporabljamo pri razlaganju pojmov.
S podpomenkami poimenujemo predstavnika iste skupine; s tem preprečujemo presplošno, nenatančno sporočanje.
- 4) **BESEDNA DRUŽINA**: besede z istim korenem oz. iz skupnega korena spadajo v isto besedno družino.
- 5) **TEMATSKO POLJE**: besede glede na isto tematsko povezanost.

Pomenska razmerja med besedami so torej: sopomenskost, protipomenskost, nadpomenskost, podpomenskost, pripadnost isti besedni družini, pripadnost istemu tematskemu polju.

Slogovna vrednost besed

BESEDE GLEDE NA SLOGOVNO PRIPADNOST	
slogovno nezaznamovane besede	slogovno zaznamovane besede
<ul style="list-style-type: none"> - uporabne v vseh besedilih - poimenujejo predmetnost 	<ul style="list-style-type: none"> - uporabne le v nekaterih besedilih - poimenujejo predmetnost in razodevajo sporočevalca

- 1) **Čustveno zaznamovane besede** (besede, s katerimi razodevamo svojo čustveno razmerje do predmetnosti):
Naklonjeno razmerje izražamo z:
 - **ljubkovalnicami** (npr. srčkan)
 - **olepševalnicami** (z njimi skušamo neprijetno predmetnost nekoliko omiliti, npr. namesto grd – nelep)
 - **otroškimi besedami** (besedami, ki jih rabijo otroci ali starejši v pogovoru z njimi, npr. spančkati)**Nenaklonjeno razmerje izražamo z:**
 - **slabšalnicami** (npr. poležuh, kislica, dreti se ...)

- **zmerljivkami/psovkami** (izražamo še bolj odklonilno (grobo/žaljivo) razmerje do poimenovanega, npr. bedak, budalo, prasec ...)
- **kletvicami** (družbeno nesprejemljive medmetne besede/besedne zveze, s katerimi izražamo negativno razpoloženje ob čem, npr. hudič, mejdun, jebelacesta ...)
- **prostaškimi (vulgarnimi) besedami** (družbeno nespodobne/moralno nesprejemljive besede, npr. vritmepiši, posrane ...)
- * Predmetnost lahko poimenujemo tudi **privzdignjeno, vzneseno**.
- * Lahko je čustveno zaznamovan le eden od pomenov besed → npr. slon (beseda ima v jeziku že kak drug pomen)
- * **Ironična raba** besede v besedilu (npr. dobra poteza – mišljeno kot slaba).

2) **Narečne ali pokrajinske pogovorne besede (pokrajinsko zaznamovane besede):** z njimi naslovniku hkrati razodevamo svojo pokrajinsko pripadnost.

Te besede lahko uporabljamo v zasebnih pogovorih z ljudmi iz iste pokrajine.

3) **Slengovske ali žargonske besede (družbeno zaznamovane besede).**

S slengovskimi razodevamo pripadnost starostni skupini vrstnikov (npr. kul), uporabljamo jih v neuradnih pogovorih z vrstniki.

Z žargonskimi pa razodevamo pripadnost skupini ljudi z istim poklicem, stroko, uporabljamo pa jih v pogovorih z ljudmi istega poklica ...

4) **Funkcijsko zaznamovane besede.** Pri poimenovanju predmetnosti pogosto razodevamo svojo družbeno vlogo .

- **Praktičnosporazumevalne besede:** uporabljamo samo v zasebnih vsakdanjih pogovorih s prijatelji, znanci ...Npr. pisiker.
- **Uradovalne besede:** besede, ki jih uporabljajo uradniki pri sporazumevanju s strankami. Npr. garancija, polog ...
- **Strokovne besede (termini):** te besede so razumljive predvsem strokovnjakom in so omejene le na rabo v nekaterih strokah. So enobesedni in večbesedni. Strokovno izrazje je izrazje, značilno za določeno stroko.
- **Publicistične besede:** uporabljajo javni sporočevalci. Npr. ubraniti, peterka ...

5) **Časovno zaznamovane besede:** besede, ki so novejše in še ne splošno razširjene (npr. številka) – novejše besede (neologizmi), ali besede, ki so jih nekoč pogosto uporabljali, danes pa redko ali ne več (npr. kititi) – **starinske oz. zastarele besede (arhaizmi)**.

Izvor besed

V **etimološkem slovarju** je za vsako besedo pojasnjeno, od kod izvira in kakšen je njen prvi/prvotni pomen.

Domače besede:

- tiste, ki izvirajo iz prednika današnje slovenščine – indoevropskega prajezika, praslovanščine ali zgodnje slovenščine.
- tiste, ki so nastale (in še nastajajo) v novejšem času na podlagi starejših slovenskih besed (npr. cvet – cvetličarna, gost – zgoščenska).
- tiste, ki izvirajo iz posnemanja naravnih zvokov oz. glasov.

Prevzete besede so tiste, ki so prišle v slovenščino iz jezikov, s katerimi nismo povezani razvojno, temveč zemljepisno ali kulturno. Izvirajo predvsem iz grščine in latinščine ter iz nemščine, angleščine.

Besede ob prevzemanju po navadi prilagajamo zakonitostim slovenskega knjižnega jezika – izgovarjamo z najbližjimi slovenskimi glasovi, pišemo po naše, jim pripišemo ustrezen spol, jih po naše sklanjamo ...

Glede na to, koliko so prevzete besede prilagojene slovenskemu knjižnemu jeziku, ločimo:

- **Sposojenke:** prevzete besede, ki jih popolnoma prilagodimo (izgovarjamo, pišemo, pregiblujemo po naše). Npr. pica
- **Tujke:** prevzete besede, ki jih deloma prilagodimo (pregiblujemo in izgovarjamo po naše, ohranjamo pa tuj zapis). Npr. renault
- **Citatne besede:** prevzete besede, ki jih nikakor ne prilagodimo slovenskemu knjižnemu jeziku, zato ohranijo tuj izgovor, zapis in slovnične lastnosti. Pe več je citatnih besednih zvez. Npr. first lady.

- Prevzeta občna imena navadno popolnoma prilagodimo (izjema glasbeni izrazi, avtomobilske znamke), prevzeta lastna imena pa načeloma ohranijo izvorni zapis (če jezik, iz katerega so prevzete, uporablja latinico).
- **Po domače:** *osebna lastna imena iz grško-rimskega sveta, imena vladarskih rodov, redka imena slavnih osebnosti, svetniška imena, imena vladarjev in papežev.*
- Med enobesednimi zemljepisnimi lastnimi imeni iz jezikov z latinično pisavo pišemo po domače: *imena držav, pokrajin, celin, večjih otokov in polotokov, vod, gorovij, bolj znanih krajev, povezanih z našo kulturno zgodovino, znanih stavb.*
- Slovenska imena uporabljamo tudi za kraje v zamejstvu.
- Pri večbesednih zemljepisnih imenih prevajamo njihove občne sestavine (npr. Niagarski slapovi). Velja za: *vode, imena držav, pokrajin, otokov, polotokov, rtov, oblik zemeljskega površja, cest/ulic, trgov, parkov, stavb.*
- Prevzeta stvarna lastna imena pa načeloma prevajamo, izjema so le imena podjetij in časopisov.

Tvarna stran besed

Izgovorjena oz. zapisana beseda sestoji iz glasov ali črk, ki si sledijo v določenem zaporedju, mednje ne smemo ničesar vriniti in ničesar izpustiti.

Tvarna stran izgovorjenih besed

- Izgovorjena beseda: najmanj 1 zlog (načeloma), iz samoglasnika in soglasnika.
- Samoglasnike v besedi izgovarjamo različno moso.
- Besede imajo po navadi en naglas (mesto ni prosto predvidljivo).
- Nenaglašeni samoglasniki so vedno kratki.
- Na izgovorjavo soglasnikov pogosto vpliva glasovno okolje – glasovne različice in glasovne premene.
 - o Asimilacija: prednji glas se po zvonečnosti prilagodi naslednjemu. Npr. glasba.
 - o Izjema: mož → moštvo (tu asimilacijo pravopis upošteva).

Tvarna stran zapisanih besed

- Pazimo na pravilno: zapisovanje glasov s črkami, deljenje, rabo velikih in malih črk, pisanje prevzetih besed, pisanje besed skupaj/narazen/z vezajem ...
- Pri pisanju višjih enot pa je treba upoštevati tudi pravila o rabi ločil.

Raba velikih črk

Z veliko začetnico pišemo: prvo besedo v povedi, lastna imena, svojilne pridevnike iz lastnih imen, izraze posebnega spoštovanja.

1. Velika začetnica na začetku povedi.

- 1. beseda v povedi, v javnih napisih in naslovih poštnih pošiljk.
- 1. beseda v povedi, kadar imamo dobesedni navedek.
- Kadar imamo poved v povedi (V povedi »Xxx xxx xxx« podčrtaj.)

2. Velika začetnica v lastnih imenih.

- Imena bitij, zemljepisna imena in stvarna imena.
- Lastna imena so **enobesedna** ali **večbesedna**. Enobesedna z veliko začetnico, večbesedna: prvo besedo z veliko začetnico, pisanje neprvih besed pa določajo pravila.
 - **Velika začetnica v lastnih imenih bitij:**
 - o *Imena posameznih ljudi* (rojstno/krstno ime, priimek, psevdonim, pridevek, domišljijško ime), *živali, veroslovnih in bajeslovnih bitij, prebivalcev, pripadnikov posameznih ljudstev, narodov, alegorične poosebitve.*
 - o V večbesednih pišemo prvo besedo z veliko začetnico, neprve pa z malo, razen če niso že same lastna imena.
 - o Lastna imena niso: *izobrazbeni, častni, funkcijski nazivi, poimenovanja po jezikovni, rasni ali verski pripadnosti, stalni časovni in zemljepisni pridevki za pripadnike narodov (npr. stari Grki), poimenovanja za pripadnike gibanj, nazorov, cerkvenih redov, časopisov, društev, strank, podjetij* ...
 - o Z veliko začetnico pišemo splošno znana nadomestna lastna imena npr. Brezmadežna.
 - **Velika začetnica v zemljepisnih lastnih imenih**
 - o V večbesednih zemljepisnih lastnih imenih pišemo prvo besedo z veliko, neprve pa z veliko, če so že same lastno ime ali če gre za naselbinsko ime.
 - o Naselbinska imena so imena naselij (mest, vasi, zaselkov). Neprvih besed ne pišemo z veliko, če gre za predloge ali mesto, selo, vas, trg.
 - o Nenaselbinska zemljepisna lastna imena: *imena ulic, trgov, cest, mestnih četrti, držav, enot zveznih držav in pokrajin, vodnih tokov, prekopov, slapov, jezer, morij, oceanov, vzpetin, dolin, nižin, gozdov, jam, puščav, otokov, otočij, polotokov, rtov, celin, nebesnih teles in ozvezdij, poslopij in drugih samostojnih lobjektov.*
 - o Če večbesedno zemljepisno lastno ime uporabimo v splošno znani skrajšani ali nadomestni obliki, ga pišemo **z veliko**: Ljubljansko barje – Barje.
 - **Velika začetnica v stvarnih lastnih imenih**
 - o *Besedilo, publikacija, knjiga, knjižna zbirka, časopis, umetnostne stvaritve, ustanove, upravne enote, podjetja, zavodi, organizacije, vojaške enote, verske skupnosti, društva, umetnostne/športne skupine, lokale, meddržavne zveze, prireditve in festivale, vozila, trgovinske ali industrijske znamke.*
 - o V večbesednih stvarnih lastnih imenih pišemo prvo besedo z veliko začetnico, neprve pa z veliko, če so že same lastno ime.
 - o Med stvarna lastna imena ne spadajo: *poimenovanja znanstvenih strok in njim ustreznih šolskih predmetov, nagrad, priznanj, obličij, zgodovinskih dogodkov, jezikov, dni, mesecev, praznikov, slogovnih usmeritev in obdobj, zdravil, predmetov, nastalih iz lastnih imen (npr. štefan, francoz), poljudna poimenovanja meddržavnih zvez (npr. mala antanta).*

3. Velika začetnica v svojilnih pridevnikih iz lastnih imen

- Z veliko pišemo svojilne pridevnike iz lastnih imen, če so tvorjeni z obrazili –ov/–ev/–in ali če zaznamujejo duhovno last.
- V prenesenem pomenu (npr. ahilova peta): **z malo**.
- Če pridevniki na –ov/–ev/–in zaznamujejo vrstnost, **z malo**.

4. Velika začetnica v izrazih spoštovanja

- Z veliko ali z malo začetnico lahko pišemo osebne in svojilne zaimke za ogovorjeno osebo. Če ogovarjamo več oseb ali skupino, po navadi uporabljamo malo začetnico.

Pisanje s samimi velikimi črkami: kadar želimo poudariti celo besedilo ali le posamezno poved ali besedo v njem. Tako pišemo tudi kratice.

Frazemi

- **Besedne zveze** so **proste** (pomen predvidljiv) in **stalne** (izdelana celota, npr. avtomatske zapornice, fant od fare).
- Če ima stalna besedna zveza pomen, ki ni napovedljiv iz pomenov njenih sestavin, jo imenujemo **frazem**.
- **Značilnosti frazemov:**
 - o Stalnost pomena in oblike. → ne spreminjamo spola, števila, sklona.
 - o Deloma lahko spreminjajo obliko zaradi vključevanja v besedilo (spreganje, časovne oblike, naklonske oblike).
- Po obliki so stavčni: rečenica (npr. Dober glas seže v deveto vas.); in nestavčni: reklo (npr. spoznati se na kaj kot zajec na boben).
- **Rečenice** imenujemo tudi **pregovori**. Tudi zanje značilna stalnost pomena in oblike.
- **Raba frazemov je slogovno zaznamovana**. Pogosto jih uporabljamo v zasebnih neuradnih okoliščinah (v praktičnosporazumevalnih besedilih), v publicističnih besedilih (npr. kot sredstvo vrednotenja) in reklamah.
- Prenovitve frazemov: predvsem v publicističnih besedilih; dobijo nov pomen.

Jezikovni priročniki

- So vsebinski (slovnice, pravopisi) in abecedni (slovarji).
- **Slovarji**: enojezični in večjezični. Splošni in posebni.
- **Posebni**: tematski (npr. pravopis, etimološki, frazeološki), terminološki (vsebujejo strokovno izrazje določene stroke),
- **Uporaba SSKJ**:
 - o Po abecedi razvrščene besede v SSKJ se imenujejo gesla ali iztočnice. Vsako je predstavljeno v svojem odstavku – ima svoj **slovarski sestavek**, ta pa ima več delov.
 - o **Geslo**: zapisano v osnovi obliki (sam. v im. ednine, pridevniške besede v obliki za m. sp. ednine in v im., glagol v nedoločniku in sedanjiku, v nekaterih primerih je geslo podano v dvojni obliki, opremljeno je z naglasnim znamenjem).
 - o **Zaglavje**: sledi oznaki za besedno vrsto, najdemo podatke o naglasnih in oblikovnih posebnostih gesla, o izgovoru in tonemskem naglasu.
 - o Glavi in zaglavju sledi pomenski del:
 - **Pomenska razlaga s ponazarjalnim gradivom**: razlaga pomena/pomenov gesla (pri večpomenkah so pomeni zaznamovani z arabskimi številkami – najprej osnovni pomen, nato drugi), zgledi iz dejanske rabe gesla.
 - **Frazeološko gnezdo** (uvaja znamenje •, navedeni frazemi, ki vsebujejo geslo).
 - **Terminološko gnezdo** (uvaja znamenje ◆, navedeni ustrezni strokovni izrazi posameznih strok).
 - o Za natančnejše določanje rabe besed in besednih zvez so v slovarskem sestavku slogovni/stilni kvalifikatorji – oznake, ki uporabnike poučijo, v katerih besedilih se uporablja beseda/besedna zveza.